

УДК 94(477)(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-2-5>**Віталій ТЕЛЬВАК,***orcid.org/0000-0002-2445-968X*

доктор історичних наук,

*професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) telvak1@yahoo.com***Олег РАДЧЕНКО,***orcid.org/0000-0003-1313-5396*

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри німецької та французької мов і методики їх навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) olehradchenko@yahoo.de***Володимир НАКОНЕЧНИЙ,***orcid.org/0000-0002-0386-2162*

кандидат історичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин

*Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) nakonechniy.ua@gmail.com*

ЯК МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ПОЗБАВИЛИ ПРОФЕСОРСЬКОЇ ПОСАДИ: ТЕКСТИ ДОКУМЕНТІВ ТА КОНТЕКСТ ПОДІЙ

Мета статті полягає в актуалізації документів стосовно позбавлення М. Грушевського професорської посади й з'ясуванні їхнього інформаційного потенціалу. Методологічне підґрунтя становить міждисциплінарний підхід. При цьому важливу роль відіграли методи філософського, загальнонаукового та конкретно-історичного характеру. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів та методі критичного аналізу документального матеріалу. Наукова новизна дослідження полягає у впровадженні до наукового обігу документів з особової справи М. Грушевського як професора Львівського університету й у з'ясуванні їхнього інформаційного потенціалу. Висновки. Стислий аналіз опублікованих документів довів, що польське керівництво Львівського університету скористалося притаманними воєнному стану шпіонманією й іншуванням громадян ворожої країни. Зокрема воно ініціювало службове розслідування проти М. Грушевського, переслідуючи мету вреїсти позбутися свого давнього опонента. Незважаючи на загальновідомі факти форсмажорних обставин, які змусили ученого покинути Галичину, адміністрація закинула йому самовільне залишення службових обов'язків. Для підсилення своєї мотивації ректорат вирішив зробити службове розслідування частиною ініційованого польськими публіцистами кримінального провадження проти М. Грушевського за сфабрикованою справою про «державну зраду». У цій ситуації польські учені об'єдналися з керівництвом львівської поліції й спільно намагалися дискредитувати український рух і його визнаного провідника. І хоча їхні комбінації у судовій залі зруйнував адвокат П. Евін, необхідний для громадськості негативний медійний резонанс було досягнуто. Відтак польська адміністрація позбулася свого авторитетного в науковому світі представника на шкоду національній різноманітності, якою славилася львівська університетська корпорація за доби автономії.

Ключові слова: М. Грушевський, Перша світова війна, Львівський університет, особова справа, службове провадження.

Vitalii TELVAK,

orcid.org/0000-0002-2445-968X

PhD hab. (History),

*Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) telvak1@yahoo.com*

Oleh RADCHENKO,

orcid.org/0000-0003-1313-5396

PhD in Philology,

*Associate Professor at the Department of German and French Languages and Methods of Their Teaching
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) olehradchenko@yahoo.de*

Volodymyr NAKONECHNYI,

orcid.org/0000-0002-0386-2162

PhD (History),

*Associate Professor at the Department of International Relationships
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) nakonechniy.ua@gmail.com*

HOW MYKHAILO HRUSHEVSKY WAS STRIPPED OF HIS PROFESSORSHIP: DOCUMENT TEXTS AND CONTEXT OF EVENTS

The aim of this article is to update the documents concerning the removal of Mykhailo Hrushevsky from his professorship and to clarify their informational potential. The methodological basis is an interdisciplinary approach. At the same time, philosophical, general scientific, and specific historical methods played an important role. Certain emphasis is placed on the structural-functional systemic analysis of historiographical facts and the method of critical analysis of documentary material. The scientific novelty of the study lies in the introduction into scientific circulation of documents from Hrushevsky's personal file as a professor at Lviv University and the clarification of their informational potential. Conclusions. A brief analysis of the published documents has shown that the Polish administration of Lviv University used spy mania and othering towards citizens of enemy country token advantage of martial law. In particular, it initiated an official investigation against Hrushevsky, with the aim of finally getting rid of its long-time opponent. Despite the well-known facts of force majeure circumstances that obligated the scholar to leave Galicia, the administration accused him of abandoning his official duties. To strengthen its motivation, the rector's office decided to make the official investigation part of the criminal proceedings initiated by Polish publicists against Hrushevsky on trumped-up charges of "high treason". In this situation, Polish scholars joined forces with the Lviv police direction and together attempted to discredit the Ukrainian movement and its recognised leader. Although their schemes were thwarted in court by lawyer Philipp Ewin, the necessary negative media coverage was achieved. As a result, the Polish administration got rid of its authoritative representative in the scientific world to the detriment of national diversity, for which the Lviv university corporation was famous during the period of autonomy.

Key words: Mykhailo Hrushevsky, World War I, Lviv University, personal file, official proceedings.

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття науково-педагогічна праця Михайла Грушевського у Львівському університеті отримала належне її значущості системне опрацювання. Свідченням цьому є ґрунтовні розвідки про обставини потрапляння київського магістра до головної вищої школи галицького краю, зміст і структуру його дидактичних пропозицій, навчальне навантаження, етнічну специфіку молодіжної аудиторії та ін. Опрацювання цих проблем актуалізує низку інших сюжетів професорської кар'єри автора «Історії України-Руси». Серед них найменш дослідженим є питання формального припинення його співпраці з Львівським універ-

ситетом. Воно тривалий час залишається в «тіні» оповідей про численні негаразди, яких М. Грушевський зазнав після вибуху Першої світової війни. Тож надалі панує переконання, що виїзд історика зі Львова на літній відпочинок до Криворівні, а потім втеча перед російським наступом до країн Західної Європи й поклали край його кар'єрі педагога. І хоча це цілком відповідає дійсності, формально учений ще довгий час вважався співробітником головного вишу столиці галицького краю. Пролити світло на цю проблему почасти дозволяють три документи, що відклалися в особовій справі М. Грушевського як професора Львівського університету, яка перебуває на зберіганні в Дер-

жавному архіві Львівської області. З огляду на те, що ці матеріали були написані німецькою мовою, вони так і не потрапили до активного дослідницького ужитку. Акцентуючи проблему завершення викладацької кар'єри М. Грушевського, ми друкуємо анотований переклад згаданих документів у додатках до нашої розвідки. Сподіваємося, вони стануть поштовхом до контекстуальної реконструкції цього малознаного наразі сюжету.

Аналіз останніх досліджень. Як згадувалося вище, проблема співпраці М. Грушевського з Львівським університетом тішиться чималою дослідницькою популярністю. Її осмислення розпочали дослідники історії галицького вишу Олексій Сухий (Сухий, 2016–2021), Володимир Качмар (Качмар, 2016–2021) та Святослав Пахолків (Пахолків, 2014). Найбільш актуальні опрацювання належать Віталію Тельваку, Василю Педичу, Вікторії Тельвак та деяким іншим історіографам, які з'ясували специфіку потрапляння М. Грушевського до Львова (Telvak, Telvak, 2024), дослідили його взаємини з колегами (Telvak, Telvak, 2018; Telvak, Yanyshyn, Telvak, 2023) і студентами (Telvak, Petrechko, 2025), вивчили обставини становлення львівської школи (Тельвак, Педич, 2016; Telvak, Pedych, Telvak, 2021), реконструювали дидактичні пропозиції історика (Тельвак, Губицький, 2024) та відтворили його молодіжну аудиторію (Тельвак, Тельвак, 2023; Тельвак, Тельвак, Журавльов, 2023; Тельвак, 2023; Тельвак, Качмар, Журавльов, 2023; Тельвак, Штома, Журавльов, 2023; Тельвак, Лазурко, Журавльов, 2023; Тельвак, Владига, Журавльов, 2023). Разом із тим, ми наразі мало поінформовані про обставини припинення співпраці М. Грушевського з Львівським університетом. Опубліковані нами документи проливають чимало світла на цю проблему, що й зумовлює актуальність оприлюднення їхнього коментованого перекладу.

Мета статті полягає в актуалізації документів стосовно позбавлення М. Грушевського професорської посади й з'ясуванні їхнього інформаційного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Спочатку стисло окреслимо контекст появи надрукованих нижче документів. Загальновідомо, що науково-педагогічна праця М. Грушевського у Львівському університеті була сповнена перманентних конфліктів з керівництвом філософського факультету й навчального закладу, яке на зламі XIX–XX ст. кооптувалося винятково з представників польської професури. Причиною цих дедалі гостріших непорозумінь була послідовна боротьба історика за національні права українських сту-

дентів і викладачів, які шовіністично налаштована частина кількісно переважаючої польської університетської корпорації раз у раз звужувала. Зіткнувшись з такою не толерантною поставою більшості колег, автор «Історії України-Руси» у своїй публіцистиці надав розголосу фактам культурної безправності домінуючого у Східній Галичині населення, прозорливо наголошуючи на її небезпечності для майбутнього міжнародних стосунків у краї (Тельвак, 2017).

Польські професори сприйняли таку риторику як загрозу своєму панівному становищу й спочатку намагалися опам'ятати норавливого наддніпрянца поясненнями про історичну зумовленість підкореного становища українського населення й культурну перевагу поляків. Позаяк ці аргументи стали сюжетами нових викривальних текстів М. Грушевського, його колеги вдалися до голосної публічної обструкції усієї діяльності автора «Історії України-Руси» у галицькій пресі. На її шпальтах історика зазвичай змальовували людиною непогамовної вдачі й «новітнім гайдамакою», що нібито шкодить українсько-польському порозумінню (Тельвак, Лозинська, 2025). Відтак у середовищі польських політиків почали визрівати плани усунення М. Грушевського з професорської посади, що змусило б його залишити й Галичину, адже історик так і не прийняв громадянства Дунайської монархії. На перешкоді реалізації таких планів стояло імперське законодавство, за яким професори номінувалися особисто цісарем, тож позбутися їх правовим шляхом було нелегко. З огляду на це польські політики обрали шлях морального тероризування опонента через свою пресу та українських супротивників історика з табору Національно-демократичної партії, намагаючись зробити його перебування у Львові неможливим (Пиріг, Тельвак, 2021: 102–116). Як свідчить «Автобіографія» М. Грушевського, така тактика мала усі шанси на успіх, адже він вирішив після 20 років служби вийти на пенсію і для продовження культурно-наукової праці перебратися до Києва.

Згаданий термін якраз спливав восени 1914 р., але тогочасні події випередили наміри М. Грушевського. Як уже йшлося, учений був змушений тікати перед російським наступом на Галичину до Будапешта, а відтак і Відня. Згодом за порадою деяких наддніпрянських приятелів учений повернувся до Києва, де невдовзі був заарештований та інтернований до російської глибинки (Тельвак, Педич, 2016: 54–83). У цей час Галичина пережила першу в XX ст. російську окупацію, яка тривала з серпня 1914 до червня 1915 р. З повернен-

ням австрійської влади відновили свою діяльність державні установи, у тому числі й Львівський університет. Оговтавшись від тривалої вимушеної перерви, його адміністрація взялася за справу нормалізації навчального процесу. І тут виявилася значна нестача професури, представники якої подібно М. Грушевському втікали від ворожого наступу й досі не повернулися чи були заборані російськими військами як цивільні заручники під час відступу. Відповідно до процедури, слід було з'ясувати місце перебування кожного з відсутніх викладачів.

У випадку М. Грушевського таке з'ясування одразу набуло характеру поррахунків за його принципову поведінку в минулому. Про це свідчить як зміст першого з опублікованих документів, так і особа ініціатора цілої справи – тогочасного ректора Казимира Твардовського. Йдеться про те, що саме цей визначний польський філософ був чи не найпослідовнішим опонентом намагань історика захистити культурні права української молоді у львівській альма-матер. З цього приводу між ними у 1901 р., за часів керівництва К. Твардовським філософським факультетом, розгорівся голосний конфлікт, який став надбанням галицької громадськості й широко висвітлювався у пресі (Тельвак, Курилишин, Тельвак, 2022: 365–366). Тож перебуваючи на ректорській посаді й розуміючи неможливість опонента захищатися, К. Твардовський усвідомив зручність нагоди нарешті його позбутися, попри абсурдність чи надуманість аргументів.

До перших належить закид М. Грушевському, що він самовільно, без прохання про відпустку, залишив Львів і виїхав до Росії, – усупереч очевидності мотивації таких дій, спричинених форс-мажорними обставинами. Абсурдність цього звинувачення підкреслювало посилення ректора на норми Цісарського декрету від 17 травня 1828 р. (!), який звісно не передбачав дії непереборних обставин. Серед надуманих аргументів домінувало посилення на розпочату проти М. Грушевського кримінальну справу у зв'язку із закидом у державній зрадї. Її ініціювала польська бульварна преса Львова, перекутивши відповідь царського в'язня сумління на закид професора Київського університету Юліана Кулаковського про співучасть його колишнього студента у справі створення загонів Українських січових стрільців. Незважаючи на те, що ця справа вочевидь не торкалася кола обов'язків Грушевського-професора, її вирішили згадати для підсилення мотивації розпочати проти нього дисциплінарне провадження. Очолований К. Твардовським академічний сенат вирішив на час з'ясування справи відсторонити

М. Грушевського від посади професора університету і припинити виплату йому заробітної плати, про що було поінформовано віденське освітнє міністерство. Абсурдність ситуації посилювалася й тим, що попри стан війни між двома імперіями, обвинуваченому (громадянину держави Романових) було визначено стислі терміни, в які він мав особисто з'явитися на засідання дисциплінарної комісії й дати необхідні пояснення.

Замість М. Грушевського необхідні пояснення надав призначений Львівським окружним судом куратор у його справі – адвокат і захисник у військових справах д-р Пилип Евін. Докладно ознайомившись із закидами своєму підзахисному, він зацентрував свавільний характер згаданого вище рішення керівництва Львівського університету. У другому з опублікованих нижче документів правник вказав на очевидні форс-мажорні обставини, за яких М. Грушевський був змушений виїхати зі Львова і далі через нейтральні країни добиратися до Росії. Указав він також і на маніпуляції з відповіддю історика на закид Ю. Кулаковського. Реакція царського в'язня сумління, наголосив П. Евін, атестує його як лояльного громадянина й сумлінного професора і жодних компрометуючих заяв стосовно періоду праці в Дунайській монархії не містить. З огляду на це, адвокат підсумував: «У світлі правдиво викладених вище фактичних обставин оскаржувана ухвала Високого сенату ц. к. Львівського університету постає фактично і юридично необґрунтованою, а отже, незаконною. У будь-якому разі вона не підкріплена бездоганним, не викликаючим жодних сумнівів фактичним доказовим матеріалом, є поверхневою і не підтвердженою жодними відповідними юридичними засадами».

Якщо згадані П. Евіном аргументи вже були відомі з інших джерел, то низка наведених ним свідчень викликає чималу цікавість грушевськознавців. Так, адвокат уперше, із зазначенням імен свідків, наводить інформацію про сприяння представників цісарської військової адміністрації в евакуації автора «Історії України-Руси» з Криворівні та подальших його подорожах до Відня й Риму. Ще більшу сенсаційність має його твердження, що державні чиновники забезпечили професора відповідними документами й дали добро на повернення до Києва. Звісно, ці свідчення вимагають всебічної верифікації іншими джерелами, але вони проливають нове світло на ці малознані наразі події.

Незважаючи на аргументоване П. Евіном прохання до Міністерства віровизнань і освіти скасувати оскаржувану ухвалу академічного сенату

Львівського університету як незаконну, традиційно потужні польські впливи у Відні, посилені заграванням двору зі шляхтою з метою отримання військової підтримки, не поклали край правому свавілля. Властиво третій з опублікованих документів дає уявлення про пануючі у владних австрійських колах настрої стосовно української справи. Його автором є цісарсько-королівський державний радник і директор львівської поліції д-р Райнлендер. Проявивши у своїй аналітичній за змістом записці добре розуміння ідейних процесів в українському політикумі по обидва боки Збруча, автор атестував М. Грушевського як найбільш впливову постать антиавстрійського табору, котра у своїх громадських дописах доводила марність сподівання на підтримку вимог національного руху у Відні. І хоча відповідні публіцистичні дописи львівського професора вповні легально публікувалися в Дунайській монархії, Райнлендер цілком в дусі вищезгаданих інвектив львівської польської професури вказав на їхню впливовість на галицьку громадськість у напрямку формування скептичного ставлення до державної національної політики.

Конструюючи образ «Грушевського-зрадника», директор поліції вдався до відвертого фальшування фактів і заявив, що невдовзі після арешту історик був звільнений завдяки втручання впливових російських діячів, які поручилися за те, що він ніколи не займався антиросійською агітацією і не діяв на шкоду Росії. Метою цієї фальсифікації було знівелювати ключовий аргумент захисту автора «Історії України-Руси», що його якраз було ув'язнено за проавстрійську позицію. Власне ця брехня Райнлендера чи не найпромовистіше засвідчила владне намагання в роки війни задовольнити польські політичні апетити коштом українських інтересів. Адже галицька українська преса уважно стежила за долею царського невільника й усі зацікавлені особи знали, що М. Грушевський і надалі перебуває на засланні під жорстким поліцейним наглядом. З огляду на тенденційність аналізованої записки, резолюція очільника львівської поліції була цілком очікуваною: «Отже, його [М. Грушевського] діяльність слід розцінювати як діяння, заборонене кримінальним законодав-

ством, особливо з огляду на нинішню ситуацію та супутні обставини».

Опус Райнлендера був необхідний польській адміністрації Львівського університету як демонстрація солідарності державного чиновника високого рангу їхньому розумінню «небезпеки» багаторічної діяльності українського колеги, а відтак і потреби нарешті його позбутися. Як відомо, попри показану вище абсурдність закидів і адвокатську майстерність П. Евіна, який домігся виправдання М. Грушевського у державному суді, керівництво провідної галицької вищої школи у тому ж таки 1916 р. виключило його зі складу університетської корпорації. Тим самим воно вкотре підтвердило слухність твердження визначного історика про маніпулятивне ставлення польських господарів східногалицьких теренів до культурних інтересів місцевого населення й послідовне намагання тримати його будь-якою ціною в ролі «підлеглої людності».

Висновки. Як доводить стислий аналіз опублікованих документів, польське керівництво Львівського університету скористалося притаганими воєнному стану шпіономанією й іншуванням громадян ворожої країни. З цією метою воно ініціювало службове розслідування проти М. Грушевського, переслідуючи мету врешті позбутися свого давнього опонента. Незважаючи на загальновідомі факти форс-мажорних обставин, які змусили ученого покинути Галичину, адміністрація закинула йому самовільне залишення службових обов'язків. Для підсилення своєї мотивації ректорат вирішив зробити службове розслідування частиною ініційованого польськими публіцистами кримінального провадження проти М. Грушевського за сфабрикованою справою про «державну зраду». У цій ситуації польські вчені об'єдналися з керівництвом львівської поліції й спільно намагалися дискредитувати український рух і його визнаного провідника. І хоча їхні комбінації у судовій залі зруйнував адвокат П. Евін, необхідний для громадськості негативний медійний резонанс було досягнуто. Відтак польська адміністрація позбулася свого авторитетного у науковому світі представника на шкоду національній різноманітності, якою славилася львівська університетська корпорація за доби автономії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Качмар В. Документи з особової справи Михайла Грушевського про його діяльність у Львівському університеті. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Спецвипуск. 2016–2021. С. 122–128.
2. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 612 с.
3. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ : Либідь, 2016. 576 с.
4. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 572 с.

5. Сухий О. Михайло Грушевський – професор Львівського університету. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Спецвипуск. 2016–2021. С. 18-33.
6. Тельвак В., Курилович К., Тельвак В. Михайло Грушевський та часопис "Діло": співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 року). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2022. Вип. 28. С. 347-371.
7. Тельвак В., Лозинська І. Грушевський-професор у колі колег: співпраця, конфлікти, рецепція. *Eminak*. 2025. № 2 (50). С. 133 – 148.
8. Тельвак В., Педич В. *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів: Світ, 2016. 424 с.
9. Тельвак В. *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ–Дрогобич: «Вимір», 2008. 494 с.
10. Тельвак В. «Історичні вправи» Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2016. Випуск 19/20. С. 313-322.
11. Тельвак В. Михайло Грушевський та польсько-український конфлікт у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 28-35.
12. Тельвак В. Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету: кількісна динаміка, етнічний склад, дидактичні преференції. *Український історичний журнал*. 2023. № 6. С. 288–304.
13. Тельвак В. В., Журавльов С. А. & Владига О. М. Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 11/53. С. 86-101.
14. Тельвак В., Губицький Л. Михайло Грушевський як професор Львівського університету: курси, навантаження, розклад занять. *Eminak*. 2024. Вип. 3 (47). С. 82 – 96.
15. Тельвак В., Качмар В. & Журавльов С. *Каталог студентів Михайла Грушевського Львівського університету*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 358 с.
16. Тельвак В., Лазурко Л. & Журавльов С. Студенти Михайла Грушевського правничого факультету Львівського університету (за деканатським каталогом). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 61 / 3. С. 10-15.
17. Тельвак В., Тельвак В. & Журавльов С. Жіноча студентська аудиторія Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. 2023. Вип. 46. С. 27–33.
18. Тельвак В., Тельвак В. Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету неукраїнського походження: спроба реконструкції. *Eminak*. 2023. Вип. 4 (44). С. 57–69.
19. Тельвак В., Штома Б. & Журавльов С. Студентська аудиторія Михайла Грушевського теологічного та медичного факультетів Львівського університету: спроба реконструкції. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 14/56. С. 44–51.
20. Telvak V., Petrechko O. Among the Youth: Mykhailo Hrushevsky and the Student Body of Lviv University. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2025. Вип. 36. С. 63–74.
21. Telvak V., Telvak V. Mykhailo Hrushevskyi's path to the chair of Ukrainian history at Lviv University: an attempt at reconstruction. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2024. Вип. 33. С. 51–62.
22. Telvak V., Pedych V. & Telvak V. Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*. 2021. № 20. S. 239–261.
23. Telvak V., Telvak V. Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavronsky). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Вип. 7. С. 46-53.
24. Telvak V., Yanyshyn B. & Telvak V. Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*. 2023. № XXIV/2. S. 89-104.

REFERENCES

1. Kachmar V. (2016–2021). Dokumenty z osobovoi spravy Mykhaila Hrushevskoho pro yoho diialnist u Lvivskomu universyteti [Documents from the personal file of Mykhailo Hrushevsky about his activities at Lviv University. Visnyk of Lviv University]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna, spetsvypusk*. 122-128. [in Ukrainian].
2. Pakholkiv S. (2014). Ukrainska intelihentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva y emansypatsiia natsii [The Ukrainian intelligentsia in Habsburg Galicia: the educated class and the emancipation of the nation]. Lviv: LA «Piramida». 612 p. [in Ukrainian].
3. Pyrig R., Telvak V. (2016). Mykhailo Hrushevskyi: biohrafichnyi narys [Mykhailo Hrushevskyi: biographical essay]. Kyiv: Lybid. 572 p. [in Ukrainian].
4. Pyrig R., Telvak V. (2021). Mykhailo Hrushevskyi: zhyttieyps na tli doby [Mykhailo Hrushevskyi: biography against the background of the times]. Kherson: Vydavnytstvo OLDI-PLIuS. 576 p. [in Ukrainian].
5. Sukhyi O. (2016–2021). Mykhailo Hrushevskyi – profesor Lvivskoho universytetu [Mykhailo Hrushevskyi is a professor at Lviv University]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna, spetsvypusk*. 18-33. [in Ukrainian].
6. Telvak V., Lozynska I. (2025). Hrushevskyi-profesor u koli koleh: spivpratsia, konflikty, retseptsiia [Hrushevskyi-professor among his colleagues: cooperation, conflicts, reception]. *Eminak*, 2 (50). 133-148. [in Ukrainian].
7. Telvak V., Kurylyshyn K. & Telvak V. (2022). Mykhailo Hrushevskyi ta chasopys «Dilo»: spivpratsia, konflikty, retseptsiia (do 1914 r.) [Mykhailo Hrushevskyi and “Dilo” newspaper: cooperation, conflicts, reception (before 1914)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 28. 347-371. [in Ukrainian].
8. Telvak V., Petrechko O. Among the Youth: Mykhailo Hrushevsky and the Student Body of Lviv University. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk*, (36). 63–74.
9. Telvak V. & Pedych V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Mykhailo Hrushevsky Lviv Historical School]*. Lviv: Svit. 494 p. [in Ukrainian]

10. Telvak V. & Telvak V. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu neukrainskoho pokhodzhennia: sprobа rekonstrukttsii [Mykhailo Hrushevskyy's student audience of non-ukrainian origin at Lviv University: reconstruction attempt]. *Eminak*, 4 (44). 57-69. [in Ukrainian].
11. Telvak V. & Telvak V. (2024). Mykhailo Hrushevskyy's path to the chair of Ukrainian history at Lviv University: an attempt at reconstruction. *Skhidnoevropeiskyy Istorychnyy Visnyk*, 33. 51-62.
12. Telvak V. (2008). Tvorchа spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Mykhailo Hrushevskyy's creative heritage in the estimations of contemporaries (end of the XIX – 30s of the XX century)]. Kyiv–Drohobych: «Vymir». 494 p. [in Ukrainian].
13. Telvak V. (2016). «Istorychni vpravy» Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: sprobа rekonstrukttsii [Mykhailo Hrushevskyy's "Historical Exercises" at Lviv University: An Attempt at Reconstruction]. *Ukrainskyyi arkhеоhrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia*, 19/20. 313-322. [in Ukrainian]
14. Telvak V. (2017). Mykhailo Hrushevskyy ta polsko-ukrainskyy konflikt u Lvivskomu universyteti: sprobа rekonstrukttsii [Mykhailo Hrushevskyy and the Polish-Ukrainian conflict in Lviv university: reconstruction]. *Skhidnoevropeiskyy Istorychnyy Visnyk*, 4. 28-35. [in Ukrainian].
15. Telvak V. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu: kilkysna dynamika, etnichnyi sklad, dydaktychni preferentsii [Student audience of M. Hrushevskyy at Lviv University: quantitative dynamics, ethnic composition, didactic preferences]. *Ukrainskyyi istorychnyy zhurnal*, 6. 288-304. [in Ukrainian].
16. Telvak V. V., Zhuravlov S. A. & Vladyga O. M. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho filofsokoho fakultetu Lvivskoho universytetu: sklad, dynamika, vnesok v kulturu [Student audience of Mykhailo Hrushevskyy faculty of philosophy of Lviv university: composition and dynamics]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiа Istoriiа*, 11/53. 86-101. [in Ukrainian].
17. Telvak V., Hubytskyi L. (2024). Mykhailo Hrushevskyy yak profesor Lvivskoho universytetu: kursy, navantazhennia, rozklad zaniat [Mykhailo Hrushevskyy as a professor at Lviv University: courses, workload, class schedule]. *Eminak*, 3 (47). 82-96. [in Ukrainian].
18. Telvak V., Kachmar V. & Zhuravlov S. (2023). Kataloh studentiv Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu [Catalogue of students of Mykhailo Hrushevskyy of Lviv University]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. 358 p. [in Ukrainian].
19. Telvak V., Lazurko L., & Zhuravlov S. (2023). Studenty Mykhaila Hrushevskoho pravnychoho fakultetu Lvivskoho universytetu (za dekanatskym katalohom) [Students of Mykhailo Hrushevskyy at the Faculty of Law of Lviv University (according to the dean's catalog)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 61/3. 10-15. [in Ukrainian].
20. Telvak V., Pedych V. & Telvak V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevskyy in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20. 239-261.
21. Telvak V., Shtoma B. & Zhuravlov S. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho teolohichnoho ta medychnoho fakultetiv Lvivskoho universytetu: sprobа rekonstrukttsii [Student audience of Mykhailo Hrushevskyy of theological and medical faculties of Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Problemy humanitarnykh nauk : zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiа Istoriiа*, 14/56. 44-51. [in Ukrainian].
22. Telvak V., Telvak V. & Zhuravlov S. (2023). Zhinocha studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: sprobа rekonstrukttsii [Female student audience of Mykhailo Hrushevskyy at Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiа : Istoriiа*, 46. 27-33. [in Ukrainian].
23. Telvak V., Telvak V. (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevskyy contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Skhidnoevropeiskyy Istorychnyy Visnyk*, 7. 46-53.
24. Telvak V., Yanyshyn B. & Telvak V. (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyy through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV/2. 89-104.

Археографічна передмова

Опубліковані нижче документи відклялися в особовій справі М. Грушевського у фонді Львівського університету в ДАЛО (Ф. 26. Оп. 5. Спр. 510. Арк. 110–133 зв.). При археографічному опрацюванні документів вставки упорядників та текстові скорочення (за винятком загальноприйнятих) розкрито у квадратних дужках, збережено авторські виділення і підкреслення. Дрібні особливості тексту (виразні описки, закреслення, вставки над стрічками) не обумовлюються. Згадані в листах назви творів, періодичних видань та видавництва авторами писалися в лапках і без них, у публікації подаємо скрізь у лапках. Авторська дата і місце написання документів наведені там, де вони є в оригіналі. Документи датовані за новим стилем.

Рукописні тексти документів скопіював з оригіналу і переклав з німецької мови кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької та французької мов і методики їх навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Олег Радченко.

Документи

№ 1

Академічний сенат
Львівського університету
№ 54/pr ex 1915/16
Львів, 10 квітня 1916 р.

Копія I

Високоповажному панові д-ру Михайлові Грушевському, орд[инарному] професорові Львівського університету

Копія II

Ц. к. Галицькому намісництву в Білій

Академічний сенат ц. к. Львівського університету на своєму засіданні від 31 березня 1916 р. ухвалив:

1а. Розпочати проти п. д-ра Михайла Грушевського, ц. к. ординарного професора Львівського університету, дисциплінарне провадження на підставі того, що він на початку 1915 року самовільно без оформлення відпустки виїхав до Росії, де і перебуває зараз, тобто самовільно і без поважної причини припинив виконання своїх службових обов'язків, закріплених присягою;

б. Відсторонити п. проф. д-ра Михайла Грушевського від посади ординарного професора університету й припинити йому виплату заробітної плати до завершення дисциплінарного провадження;

2. Розпочати проти п. проф. д-ра Михайла Грушевського дисциплінарне провадження через його ворожу до австрійської держави публіцистичну діяльність під час війни у російській газеті «Речь».

Обґрунтування:

1. Згідно з наведеними у протоколі допиту від 14 березня ц. р. свідченнями професора д-ра Кирила Студинського, проф. д-р Михайло Грушевський перебував на території Австро-Угорської імперії до грудня 1914 року, а відтак разом з сім'єю виїхав до Росії. «Наскільки я можу судити, – пояснював проф. д-р Кирило Студинський, – до виїзду його спонукала загроза втрати майна, оскільки саме у той час російський уряд видав указ, за яким російські піддані (проф. Грушевський досі не вийшов з російського громадянства) втраять майно на користь російського царя, якщо протягом шести тижнів з моменту оприлюднення указу не повернуться у Росію».

Як впливає з цих обставин, проф. д-р Грушевський самовільно припинив виконання своїх службових обов'язків. Ймовірний мотив, який наводить проф. д-р Студинський, не звільняє проф. д-ра Грушевського від відповідальності за зроблений крок, оскільки необхідність врегулювання термінових майнових справ може бути щонайбільше підставою для клопотання про надання відпуски, однак в жодному разі не виправданням самовільного похищення службових обов'язків. Оскільки проф. д-р Грушевський без належного оформлення відпустки самовільно виїхав до Росії й припинив виконання обов'язків університетського професора, він свідомо порушив свої основні обов'язки, передбачені посадою,

що вповні обґрунтовує початок дисциплінарного провадження.

Підставою для згаданих в абзаці 1б відсторонення від посади і утримання заробітної плати є норми Царського декрету від 17 травня 1828 р., том 56, сторінка 117. Описане вище порушення службових обов'язків може бути достатньою причиною для звільнення з посади, та в аналогічних випадках цей декрет передбачає відсторонення від посади і позбавлення заробітної плати.

2. Початок дисциплінарного провадження через ворожу до австрійської держави публіцистичну діяльність під час війни у російській газеті «Речь» обґрунтоване тим, що проф. д-р Грушевський опублікував у газеті «Речь» від 25 жовтня 1915 р.¹ енуціацію, в якій він – захищаючись від закинутого йому професором Петербурзького університету Кулаковським² звинувачення в участі у створенні українського легіону в Галичині, що виступав проти Росії, – наголошував, що основним його стремлінням є відродження Росії через зміцнення її внутрішньої єдності шляхом надання свобод націям, що проживають на її території. Проф. Грушевський підкреслює, що не займався пропагандою у Львівському університеті й що ні він, ні представники українства в Росії не поділяли австрійської орієнтації. Надалі проф. Грушевський акцентує, що вирішення українського питання в Росії він убачає не у відторгненні українських земель, а у врегулюванні його законодавчим шляхом спільними зусиллями українського й російського суспільства через надання українським землям певної автономії у рамках російської державності. Цю енуціацію з газети «Речь» частково передрукував «Kurjer Lwowski» у № 427 від 16 листопада 1915 р.

Про це п. проф. д-р Михайло Грушевський повідомляється з заувагою, що він має право на оскарження означеної ухвали Академічного сенату у ц. к. Міністерстві віровизнань та освіти. Термін подання апеляції становить чотири тижні

¹ Йдеться про публікацію: Грушевський М. Ветхий прах. Речь. 1915. 12 (25) октября. № 281 (3304). С. 2. Український переклад доступний за покликанням: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1915/TlinnyjPrax.html>

² Насправді Юліан Кулаковський (1885–1919) був на той час ординарним професором класичної філології Університету Св. Володимира (зараз – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка) та членом кореспондентом Імператорської Санкт-Петербурзької Академії наук.

від дня вручення цієї ухвали. Апеляцію слід надсилати у канцелярію ректорату.

Водночас:

1. П. проф. д-р Михайло Грушевський повинен протягом 30 днів від дня вручення цієї ухвали особисто з'явитися на засідання дисциплінарної комісії й відповісти на пред'явлені йому звинувачення або у той самий період надіслати письмову відповідь у ректорат.

2. Ц. к. Намісництво повідомляється про відсторонення проф. д-ра Михайла Грушевського від посади ц. к. ординарного професора університету і припинення виплати йому заробітної плати – з проханням про видання необхідних розпоряджень щодо припинення виплати заробітної плати проф. д-ру Михайлу Грушевському.

Щодо копії П. Оскільки проф. д-р Михайло Грушевський покинув межі Австро-Угорської імперії й перебуває у Росії, Високий президії делегується видання відповідної постанови щодо п. проф. д-ра Михайла Грушевського з проханням забезпечити її вручення п. д-ру Михайлові Грушевському, ц. к. університетському професорові. З цією метою, відповідно до наказу ц. к. Міністерства віровизнань та освіти від 21 листопада 1915 р. № 3815/К.У.М., Високий президії ц. к. Намісництва належить звернутись в уповноважений суд для призначення куратора.

Від імені Академічного сенату ц. к. Львівського університету

Ректор /підпис/ [д-р К. Твардовський]

Ф. 26. – Оп. 5. – Спр. 510. – Арк. 110–111зв.

№ 2

Адвокат і захисник у військових справах

д-р Пилип Евін

Львів, провулок Бляхарський, 8

Високе ц. к. Міністерство!

На ухвалу Високого академічного сенату ц. к. Університету ім. Франца у Львові від 10 квітня 1916 р. № 54/рг. ех 1915/16, яка була вручена 15 вересня 1916 р. підписантові як призначеному відповідно до розпорядження ц. к. Львівського окружного суду I від 12 липня 1916 р. № V 976:3/16 кураторові відсутнього д-ра Михайла Грушевського, ц. к. орд[инарного] професора вищевказаного ц. к. університету, цей Куратор від імені Відсутнього подає у Високе ц. к. Міністерство наступну аргументовану апеляцію:

В оскаржуваній ухвалі Високий сенат ц. к. Львівського університету постановив:

1а. розпочати проти Відсутнього дисциплінарне провадження на підставі необґрунтованого, самовільного залишення робочого місця;

б. відсторонити його від посади й припинити виплату заробітної плати;

2. розпочати дисциплінарне провадження через його ворожу до австрійської держави публіцистичну діяльність у російській газеті «Речь».

Водночас ця ухвала

– не має достатнього обґрунтування у фактичних обставинах;

– є юридично неправомірною;

– не спирається на результати жодного ґрунтовного попереднього розслідування.

До пункту 1а. Відображені в оскаржуваній ухвалі фактичні обставини неправдиві й засновані, очевидно, на недостатній інформації.

Дійсність виглядала так:

У другій половині липня 1914 р. проф. д-р Грушевський, як і щороку, вирушив на відпочинок у Карпати, у Криворівню, де перебував до кінця вересня 1914 р., тобто до моменту, коли уся Східна Галичина опинилась під ворожою окупацією.

Наприкінці вересня 1914 р. проф. д-р Грушевський залишив Криворівню, подолав Карпати і з допомогою кор[олівських] угорських інституцій через Угорщину дістався Відня, звідки, за згодою ц. к. органів влади, після тижневого перебування вирушив з науковою метою в Італію, до Риму. У середині листопада 1914 р. проф. д-р Грушевський повернувся з Риму до Відня і наприкінці листопада чи на початку грудня 1914 р. – знову ж за згодою ц. к. органів влади – поїхав через Румунію у Росію, у Київ.

Докази: свідок д-р Степан Баран, адвокат у Львові, пл. Ринок, 10, та ц. к. Адміністрація чи ц. к. Військова адміністрація у Відні, яка надала дозвіл проф. д-ру Грушевському на поїздку до Росії.

Після прибуття до Києва проф. д-р Грушевський перебував 24 години на волі, однак під поліцейським наглядом; після завершення 24 годин його арештували і кинули до в'язниці, де він провів кілька місяців. Опісля його в якості вигнанця вислали до Сибіру, у Симбірськ, де він провів кілька місяців. Лише після втручання друзів з Петербурзької академії наук, учених Шахматова і Лаппо-Данилевського, було видано дозвіл на переведення проф. д-ра Грушевського в університетське місто Казань, де йому було надано місце проживання під постійним поліцейським наглядом. Там він перебуває і зараз.

Родина проф. д-ра Грушевського, тобто дружина і донька, виїхали з Галичини лише тоді, коли дізналися про його заслання у Симбірськ, щоб як найближчі люди, люблячі свого чоловіка і батька, розділити його долю вигнанця.

Докази: свідок Володимир Дорошенко, чиновник Наук[ового] товариства ім. Шевченка у Львові, пров. Чарнецького, 26, та російські газети

«Кієвская мисль», «Новое время», «Речь» й інші від 1915 р., на шпальтах яких висвітлювались розпорядження російських органів влади щодо особи проф. д-ра Грушевського.

Тут варто наголосити, що проф. д-р Грушевський щороку без жодних перешкод їздив до Києва і проводив там кілька тижнів чи навіть довше, про що знали відповідні служби ц. к. університету.

До виїзду проф. д-ра Грушевського до Києва у грудні 1914 р. ці служби не мали представництва у Відні, тож на момент виїзду було не відомо, чи є таке представництво і де воно знаходиться. З огляду на це проф. д-р Грушевський вчинив повністю правомірно і правильно, коли отримав дозвіл від ц. к. органів, що є єдиними компетентними у таких випадках: закордонний паспорт і дозвіл на поїздки до Росії, тобто у країну, що перебувала у стані війни з [Австро-Угорською] імперією. І якщо ці органи визнали вказану ним мету подорожі правдивою та виправданною, то цим вони засвідчили непотрібність окремого дозволу служб ц. к. університету або відкрито чи за замовчуванням звільнили від отримання такого дозволу від університетських служб.

Те, що поверненню проф. д-ра Грушевського у [Австро-Угорську] імперію завадили обставини, що суперечили його бажанню чи не залежали від його волі, викладено вище у пункті 1, тож звинувачувати його у цьому не можна.

До пункту 2. При звинуваченні проф. д-ра Грушевського у ворожій до імперії публіцистичній діяльності оскаржувана ухвала покликається на енунацію, нібито оприлюднену ним у російській газеті «Речь» і передруковану в «Kurjer Lwowski», № 427 від 16 листопада 1915 р.

Сам переданий в оскаржуваній ухвалі Високого сенату зміст інкримінованої енунації, якщо розглянути його з об'єктивної точки зору і прийняти *per in concessum*, відповідає дійсності, однак він не лише не містить жодних об'єктивних ознак ворожого ставлення проф. д-ра Грушевського до Австрійської імперії, але не виявляє й сліду такої ворожості навіть при найдетальнішому аналізі та критиці.

Як відомо Високому сенату, проф. д-р Грушевський не відмовився від російського підданства і під час своєї професорської діяльності у Львові залишався громадянином Росії. Тож коли він, перебуваючи у цій ролі, заявляє, що бажає зміцнення Росії шляхом відродження і це відродження має відбуватись через надання свобод націям, що проживають на її території, коли він відкидає звинувачення в агітації за створення українських, налаштованих проти Росії легіонів, коли він підкреслює, що ні він,

ні представники українства в Росії не виступали за австрійську орієнтацію українства в Росії і що вирішення українського питання в Росії він убачає не у відторгненні українських земель, а в наданні їм автономії, – то з усіх цих висловлювань випливає тільки лояльна громадянська правова позиція проф. д-ра Грушевського щодо своєї держави, яка жодним керунком і жодним чином не стосується австрійської держави, тим більше не у ворожий спосіб чи з ворожим наміром.

З огляду на те, що оскаржувана ухвала не зазначає, яке саме висловлювання в опублікованій статті проф. д-ра Грушевського виказує ворожу до Австрійської імперії діяльність, можна припустити, що його звинувачують у всьому її змісті.

На думку Високого сенату, проф. д-р Грушевський мав або промовчати на важкі, публічно висунуті йому вченим-академіком звинувачення і тим самим підтвердити їхню правдивість, або зізнатись у своїй статті, що російський громадянин організував проти Росії українські легіони в Австрії, поширював в Австрії австрійську орієнтацію російських українців і працював над відокремленням українських земель від Росії.

Одне й інше були б не більше, не менше, а (перше – мовчазним, друге – відкритим) зізнанням у зраді власної держави, самознеціненням ученого-історика до ролі проплаченого політичного агітатора, оскверненням майже 40-річної, присвяченої історичним студіям праці. І вінцем усьому цьому стали б засудження у державній зраді та ганебне тавро запродавця і зрадника своєї країни.

І якщо проф. д-ра Грушевського думка російської влади про нього могла хвилювати найменше, то з думкою російського народу він безсумнівно мав рахуватись.

Те, що змальована перспектива чекала на проф. д-ра Грушевського, красномовно демонструє випадок митрополита графа Шептицького, котрого, незважаючи на австрійське підданство, Росія покарала за антиросійську діяльність на теренах Австрії.

Як же безжально вчинила б та сама Росія з власним громадянином за діяльність такого роду!

Свою позицію щодо як Австрійської, так і Російської імперій проф. д-р Грушевський виразив у своїх численних наукових працях – якщо для цього був слушний контекст, як й усією своєю публіцистичною діяльністю в Австрії, а не лише виправданням проти закинутого йому звинувачення у зраді. Зрештою, цю його позицію високо оцінила і російська націоналістична офіційна й напівофіційна преса, поставивши його до ганебного стовпа як зрадника російських державних інтересів, назвавши засно-

вником і духовним лідером українського сепаратизму і політичного мазепинства, тобто антиросійського українського руху, й обвинувативши в антиросійському австрофільстві.

Українську мову ці кола охрестили «грушевчиною», тобто винаходом проф. д-ра Грушевського; їхні часописи сповнені інвектив, нападок, обвинувачень проти д-ра Грушевського; навіть його наукові праці вони таврують як особливо дружні до Австрії, як такі, що поширюються ц. к. австрійськими чиновниками серед українців Галичини.

Зразок таких інвектив докладено до цього листа – це стаття під заголовком «Отець Яворський³ про українців» з «Gazeta wieczorna» від 10 жовтня 1916 р.

Нарешті, той факт, що російська влада уже після 24-годинного перебування проф. д-ра Грушевського у Києві вислала його до Сибіру, що вона тримає його під постійним поліцейським наглядом, є найкращим свідченням того, що влада його країни думає про його діяльність, наскільки вона вважає цю діяльність зручною для себе або наскільки діяльність проф. д-ра Грушевського в Австрії приємна російській владі.

Ця прихильність російської влади до проф. д-ра Грушевського постане у яснішому світлі завдяки наступному порівнянню:

З офіційних джерел відомо, що професори галицьких університетів д-р Грабський⁴ і Здзеховський⁵ також перебувають у Росії. Свою діяльність вони здійснювали на теренах Австрії, а нині

³ Іван Яворський (1858–1930) – український галицький громадський і політичний діяч, греко-католицький священник, парох с. Стрільбичі (від 1895 р.). Член провуду Української національно-демократичної партії, посол на Галицький сейм у 1913–1914 рр.

⁴ Станіслав Грабський (Grabski, 1871–1949) – польський політик, державний діяч, економіст. У 1900–1939 рр. працював викладачем, був професором економіки Ягеллонського й Львівського університетів. Був співзасновником Польської соціалістичної партії (1892), таємним комісаром Національної ліги в Галичині, членом Польського національного комітету в Парижі (1917–1919). До Першої світової війни прихильно ставився до російської політики в Польщі, водночас вороже сприймаючи український рух.

⁵ Маріан Здзеховський (Zdziechowski, 1861–1938) – польський філолог, історик літератури, критик, публіцист. Був професором Ягеллонського університету та членом Академії наук у Кракові (1903). Один із засновників Слов'янського клубу в Кракові (1901), популяризатор російської інтелектуальної історії в Польщі. Роки Першої світової війни провів у Росії (Раков, Москва, Петроград).

продовжують у Росії. Проте жодна російська чи польська газета не повідомляє, що хоча б з одним із них російська вдала чинить так, як з проф. д-ром Грушевським, чи що хоча б одна волосина впала з голови цих панів через їхню діяльність в Австрії. Доказом неприязні російської влади до проф. д-ра Грушевського слугує і той факт, що під час російської окупації кандидат у нотаріуси Мочульський⁶ та управитель книгарнею Наукового товариства ім. Шевченка у Львові Дермаль⁷ були арештовані і вислані до Сибіру за листування із ним.

Докази: свідки Йозеф Онишкевич, ц. к. нотаріус, та пані Панькевич, управителька книгарнею Наук[ового] товариства ім. Шевченка, обоє – Львів.

Коли російська влада таким чином поводить себе із вченим мужем, котрий робить честь своєму урядові, із громадянином, злочин котрого в самій державі не може бути доведений, то, очевидно, його карають за якусь іншу діяльність, а саме за діяльність на теренах австрійської держави, а це є найкращим свідченням того, що вона не відповідає інтересам російської влади й що остання вважає її шкідливою для себе і корисною для свого противника, тобто для Австрії.

Докази: свідки Андрій Жук, Мар'ян Меленевський, письменники, Відень VIII, Йозефштерштрассе, 79, та Олександр Скоропис-Йолтуховський, Берлін, Ляйцігерштрассе, 131.

Коли російська влада приписує проф. д-ру Грушевському в певному сенсі роль Баттісті⁸, то влада австрійська є надто чесною й етичною, щоб прагнути вийти за межі можливого і зрозуміти, що за певних обставин людина вимушена говорити одне, а не інше, і що судити її треба за вчинки, а не за слова.

Повертаючись до суті справи, варто підкреслити, що звинувачення Високого сенату тримаються на дуже хиткій основі, а саме на публікації однієї статті у друкованому органі політичної

⁶ Михайло Мочульський (1875–1940) – український критик, літературознавець, перекладач. Дійсний член НТШ.

⁷ Август Дермаль (1874–1922) – управитель книгарнею Наукового товариства ім. Шевченка у Львові.

⁸ Чезаре Баттісті (Battisti, 1875–1916) – австро-угорський й італійський політичний діяч, національний герой Італії. Відразу після початку Першої світової війни Баттісті виїхав з Австро-Угорщини до Італії, де вів агітацію за вступ Італії у війну проти Австро-Угорщини. Після вступу Італії у війну створив добровольчий батальйон, воював на фронті. У 1916 р. потрапив у австрійський полон, після чого за звинуваченням у зраді був засуджений до смертної кари і повішений.

сили, надто добре відомої своєю тенденційністю стосовно українства, а отже і стосовно однієї з його опор – проф. д-ра Грушевського.

Які докази може навести Високий сенат того, що стаття у ворожій до українства політичній газеті правдиво, без відповідних прикрас, без упередженої інтерпретації передає слова і думки людини, котра через відсутність не може себе захистити? Хто поручиться за те, що «Kurjer Lwowski» не отримав цю статтю з других рук, які підготували її для читача з тією ж тенденційністю?

З огляду на це варто констатувати, що звинувачення Високого сенату позбавлені будь-якої об'єктивності, адже доказовий матеріал не піддавався критиці, відсутні основні умови неспростовної автентичності походження тексту, відсутня правова основа для допиту обвинуваченої сторони, а все звинувачення справляє враження, наче його єдиною правовою і фактологічною основою є теза «les absents ont toujours tort»⁹.

Крім того, щодо самої інкримінованої публікації, то звинувачення не наводять, у чому саме треба вбачати ворожу діяльність обвинуваченого стосовно Австрії: у його бажанні надання свобод народам Росії, у прагненні автономії для українських земель у Росії, у стремлінні до етнічного відродження Росії – під усіма цими постулатами сьогодні готовий підписатись, безсумнівно, кожен австрійський політик. Крім того, не зрозуміло, чи полягає злочин проф. д-ра Грушевського у відмові від агітації у Львівському університеті, причому варто наголосити, що за агітацію йому могло б бути висунуте таке ж обвинувачення, як висувається зараз. Крім того, треба зазначити, що перед війною дуже впливова частина польської преси помічала за проф. д-ром Грушевським саме таку агітацію, через що нападала на нього і звинувачувала його. Нарешті, варто підкреслити, що будь-який вплив на орієнтацію російського українства в австрійському керунку ця дуже впливова частина польської преси розцінювала як порушення дружніх австрійсько-російських відносин, а проте, як суворо засуджувались нею зародки такої орієнтації, свідчить її відома і знаменна позиція після вбивства незабутнього ерцгерцога Фердинанда, яку можна передати наступними словами: «Тепер закінчиться політика Бельведера (щодо української орієнтації) і розпочнеться політика Гофбурга»¹⁰.

⁹ Відсутні завжди винні (франц.).

¹⁰ «Politik des Belveders» – натяк на політичний курс ерцгерцога Франца Фердинанда, спадкоємця престолу, який мешкав у віденському палаці Бельведер. Він мав

З огляду на це відкритим залишається питання, чи очікували правлячі кола Австрії від проф. д-ра Грушевського агітації в університеті і відтак орієнтації російського українства у певному керунку.

Те, що відповідь на це питання є більш ніж сумнівною, прояснює обставина, що найбільш коротким шляхом для такої орієнтації було б заснування незалежного українського університету, а цьому, як відомо, чинили перешкоди і кола, не надто віддалені від тих, що висунули проти проф. д-ра Грушевського оскаржуване нами обвинувачення.

Незважаючи на усе сказане, можна констатувати, що вочевидь мала місце орієнтація українства в австрійському керунку і що на неї зреагувала найбільш компетентна і чутлива російська преса, виступивши з закидами проти проф. д-ра Грушевського, а російська влада відреагувала на ці закиди арештом та інтернуванням проф. д-ра Грушевського і людей, котрі з ним листувалися.

У світлі правдиво викладених вище фактичних обставин оскаржувана ухвала Високого сенату ц. к. Львівського університету постає фактично і юридично необґрунтованою, а отже, незаконною. У будь-якому разі вона не підкріплена бездоганим, не викликаючим жодних сумнівів фактичним доказовим матеріалом, є поверхневою і не підтвердженою жодними відповідними юридичними засадами.

На цій підставі куратор проф. д-ра Грушевського, що нижче підписався, звертається до Високого ц. к. Міністерства з вимогою скасувати оскаржувану ухвалу як незаконну.

Від імені проф. д-ра Михайла Грушевського
д-р Евін

Додаток:

Резюме згаданої д-ром Евіном статті під заголовком «Pop Jaworski o Ukraincach» з «Gazeta wieczorna» від 10 жовтня 1916 р.

Цим проплачений рублями духівник не задовольняється і далі пише: «Ми сподіваємось, що більше не буде таких голів округу, які протегують українцям, як це було в Станиславові, де голова округу популяризував історію Грушевського

власні політичні плани реформування імперії, зокрема федералізації, послаблення позицій угорської еліти та зміцнення центральної влади. «Politik der Burg» – відсилка до віденського палацу Гофбург, де жив сам імператор Франц Йосиф. Після вбивства ерцгерцога у Сараєво 28 червня 1914 р. його політичний вплив зник, і вся влада знову зосередилася у руках старого монарха та його оточення. Цитований вислів є констатацією зміни політичного курсу Австро-Угорщини від потенційно реформаторського до консервативно-монархічного, що й стало прологом до жорсткішого курсу у липні 1914 р., який привів до Першої світової війни.

(О, який жах!). Росія, – висновує Яворський, – мусить рахуватися з тим, що поширення українства в Галичині викличе небачені досі потрясіння». Автор не деталізує, які саме «потрясіння», але і без коментарів зрозуміло: похитнеться матеріальне становище Яворського і Дудикевича¹¹...

Ф. 26. – Оп. 5. – Спр. 510. – Арк. 112–117.

№ 3

Президія ц. к. дирекції поліції

№ 1.2612/рг.

Львів, 27 червня 1916 р.

Військово-польовому суду ц. к. Львівської комендатури

У 1894 р. у місцевому університеті було створено кафедру всесвітньої історії з особливим акцентом на історії Східної Європи з русинською мовою викладання.

На прохання українських політиків керівництво цією кафедрою було довірено професору Михайлу Грушевському, корінному українцю.

До свого призначення на посаду Грушевський працював у Росії і мав репутацію здібного історика та видатного представника українського руху в Росії.

Після призначення на посаду ординарного професора Львівського університету проф. Грушевський розгорнув активну наукову та політичну діяльність. Він неодноразово обирався головою Наукового товариства ім. Шевченка і досі номінально обіймає цю посаду.

В університеті він мав великий вплив на русинську університетську молодь, яка гуртувалась навколо нього.

У політиці проф. Грушевський, як правило, виявляв опозиційне ставлення як до уряду, так і до української парламентської репрезентації. Також він був видавцем й автором науково-літературного і політичного щомісячника під назвою «Літературно-науковий вістник», який виходив у Львові та Києві.

На шпальтах цього часопису, дописувачами якого крім галицьких політиків і письменників були також численні російські українці, часто обговорювалися політичні питання, особливо українське питання «в контексті як Австрії, так і Росії».

Хоча тенденції, яким слідував цей журнал, здавалося, були загалом ідентичними з тенденціями галицьких українців, проте він займав опозиційну позицію щодо політиків, яких підтримували представники галицьких українців.

¹¹ Володимир Дудикевич (1861–1922) – правник, адвокат, політичний діяч Галичини, посол до Галицького крайового сейму, лідер галицьких москвофілів.

Різкий поворот у ставленні літературного щомісячника «Вістник» і проф. Грушевського до політики галицьких українців, а також до оцінки їхньої позиції щодо ц. к. уряду, спостерігається лише від кінця 1912 р., після початку Балканської війни.

У контексті Балканської війни та неминучої війни у Європі представники трьох галицько-українських партій, а саме Національно-демократичної, Радикальної та Соціал-демократичної, на зустрічі у Відні 7 грудня 1912 р. прийняли урочисту декларацію. У ній йшлося про те, що у випадку війни з Росією все українське суспільство стане на бік Австро-Угорщини.

Після публікації цієї резолюції в пресі вона зазнала різкої критики з боку російських газет, що спонукало українських політиків внести у неї певні правки. Відтак у «Neue freie Presse» було опубліковано уточнення, що під українським суспільством маються на увазі лише австрійські українці, а не російські українці.

Тим не менше, ця резолюція і викладена у ній позиція австрійських українців, як і українська політика в Австрії загалом, були піддані різкій критиці в «Літературно-науковому вістнику».

«Літературно-науковий вістник» опублікував дві анонімні розвідки під назвою «З австрійської України» у № III від березня 1913 р. та № VI від червня 1913 р.

У цих статтях автор стверджує наступне:

У політичному житті галицьких українців минулий 1912 рік можна визнати зовсім безплідним.

Причиною цьому є те, що в засадах сучасної політики – крім тактичних помилок – закладено хибні передумови принципового характеру, які паралізують добрі наміри і прагнення наших політиків.

До таких хибних передумов належить передусім ідея (чи, точніше, легенда), яка мала вирішальний вплив на тактику української парламентської репрезентації і полягала в тому, що серед вищих кіл Австро-Угорської імперії нібито почалась докорінна зміна у розумінні українського питання.

Ця легенда стала помітною вже у 1908 р. під час Анексійної кризи і досягла апогею у 1912 р. Віра українців у цю легенду ще більше зміцнилася після звернення Його Величності Імператора до українського народу 18 червня 1912 р.

Наші політичні кола, – продовжує автор, – під впливом цієї легенди 7 грудня 1912 р., тобто в найкритичніший для становища Австро-Угорської імперії момент, ухвалили відому, але зовсім зайву декларацію, що у разі війни Австрії з Росією все українське суспільство (природно, галицьке) має одностайно і рішуче стати на бік Австрії.

Аналогічно у № IX цього щомісячника за вересень 1913 р. була піддана зневажливій критиці резолюція Всеукраїнського студентського з'їзду, що відбувся у Львові у липні 1913 р., – за те, що вона закликала українське суспільство приєднатися до програми антиросійської орієнтації і самостійності України (після її відокремлення від Росії) та активно підтримувати з цією метою корпус Українських січових стрільців.

У статті російського українця М. Євшана у вищезгаданому номері ця резолюція названа «дезорієнтацією».

У цьому ж номері Грушевський опублікував розвідку про Балканську війну, яку завершив наступним пасажем:

«Силу і значінне Росія може здобути тільки через внутрішнє оновлення – через [...] конституційні гарантії, піднесення селянських і робітничих мас – і розв'язання національного питання на основах широкої федеративності» (Літературно-науковий вістник, № IX за 1913 р., с. 332).

Війна заскочила проф. Грушевського в Австрії. Лиш у грудні 1914 р. він з родиною покинув Відень, де перебував на той час, і через Італію виїхав до Росії. Своїм знайомим він повідомив, що змушений повернутися до Росії, інакше російська влада конфіскує його тамтешнє майно.

Одразу після повернення до Росії його, як видатного українця, арештували російські служби. Однак незабаром він був звільнений завдяки втручання впливових російських діячів, які поручилися за те, що він ніколи не займався антиросійською агітацією і не діяв на шкоду Росії.

З приводу його арешту, а згодом і звільнення в російських газетах – згідно з газетними повідомленнями – розгорнулася полеміка.

Серед іншого, в друкованому органі російської кадетської партії під назвою «Речь» 25 жовтня 1915 р. професор Петербурзького університету Кулаковський звинуватив проф. Грушевського в антиросійській агітації у Львівському університеті та в участі у формуванні Українського легіону.

Проф. Грушевський заперечував проти цих звинувачень і у статті, опублікованій в газеті «Речь», заявив наступне: «Людам, які бодай трохи стежать за моїми статтями, досить добре відомо, що я, як і ті українські течії в Росії, до яких я приставав, зовсім не поділяв так званої «австрійської орієнтації», і вирішення українського питання

в Росії вбачав не у якомусь відторгненні українських земель, а в урегулюванні його законодавчим шляхом, спільними зусиллями прогресивного українського й великоросійського суспільства, у рамках російської державності, на ґрунті розвитку конституційного ладу, обласного самоуправління й національного самовизначення.

У такому напрямі й велася уся політична діяльність моя (наскільки я міг нею займатися) й інших представників українського суспільства останніми роками, і це лише свідчить, наскільки всі ми вірили (та й зараз продовжуємо вірити, попри все пережите за цей останній рік) у вирішення українського питання саме таким чином.

Від австрійської орієнтації українці найвиразніше відмежувалися, і я особисто у статті «Сараєвська трагедія», яка з'явилася за кілька днів до війни у тому ж «Л[ітературно]-н[ауковім] віснику», категорично зазначив, що австрійська орієнтація не є вирішенням українського питання; що цей політичний настрій не має жодного впливу на настрої українського суспільства в Росії і не може жодним чином розраховувати на його співчуття»¹².

Ця теперішня позиція проф. Грушевського, як видно з вищесказаного, у цілому відповідає його політичним принципам довоєнного часу.

Оскільки проф. Грушевський відіграв надзвичайно помітну роль в українському таборі, зрозуміло, що його нелояльне і шкідливе ставлення до [Австрійської] держави могло мати тривалий вплив на широкі кола українців.

Отже, його діяльність слід розцінювати як діяння, заборонене кримінальним законодавством, особливо з огляду на нинішню ситуацію та супутні обставини.

Маю честь довести це до відома суду з метою відкриття кримінального провадження.

Ц. к. державний радник і директор поліції

д-р Райнлендер

Ф. 26. – Оп. 5. – Спр. 510. – Арк. 130–133 зв.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

¹² Переклад подаємо за: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1915/TlinnyjPrax.html>